

ŞERHU HUTBETİ'L-BEYÂN'A GÖRE HZ.ALİ VE GÜNÜMÜZ ALEVÎ KÜLTÜRÜNE YANSIMALARI

M. Saffet SARIKAYA*

Şerhu Hutbeti'l-Beyân adından da anlaşılacağı üzere *Hutbetü'l-Beyân* adlı Hz. Ali'ye nispet edilen bir hutbe açıklamasını içerir. Şîh bibliyografya kitabı *ez-Zerî'a*'nın verdiği bilgilere göre birincil kaynaklarda yer almayan bu hutbeye ancak ikincil üçüncül kaynaklarda yer verilmiş; hutbenin Farsça ve Arapça şerhleri yapılmıştır.¹ Türkçe şerhi yapan Seyyid Hüseyin de bu hutbenin çeşitli mahfillerde okunduğunu ve kendisinin bunu birkaç defa dinlediğini ancak Anadolu'da bunun bilinmediği ifadeyle, mü'min kardaşlarının Şâh-ı Vilâyet Murtazâ Ali'nin kim olduğunu öğrenip, ona tam muhabbet kılmaları için hutbeyi Türkçe şerh ettiğini belirtir.²

Bektaşilikle ilgili ilk çalışmayı yapanlardan J. K. Birge, çalışmasında *Şerhi* görmüş ve ilk yirmi beş sözü naklederek kendisine göre Bektaşilerin Hz.Ali kabulleriyle ilgili bazı çıkarımlarda bulunmuştur.³ A. Gölpınarlı bu *Şerh*'in Alevî Bektâşilerde pek meşhur olduğunu ve vaktiyle her Bektâşî tekkesinde bir, hatta birkaç nüshası bulunduğunu belirtir.⁴ Yusuf Ziya (Yörükân) da eserin, farklı Alevî çevrelerde bilindiğini saygıyla okunduğunu ve muhtevasının –muhtemelen otantisesi, tarihi gerçekliği ve çelişkileri düşünülmeden- çeşitli vesilelerle dede ve babalar tarafından anlatıldığını belirtmektedir.⁵ Nitekim Kütüphanelere intikal eden tespit edebildiğimiz otuz beş nüshasının bulunması şerhin asırlarca Alevî-Bektâşî çevrelerinde etkin olduğunu

* SDÜ İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Öğretim Üyesi, Isparta.

¹ Aga Bozorg-ı et-Tehrânî, *ez-Zerî'a ilâ Tesâni'î ş-Şîa*, tahkik veya neşreden: Dr. Ali Nakî el-Muzevî, Tehrân-İrân (1968/1387), VII, 200-201.

² Seyyid Hüseyin ibn Seyyid Gaybî, *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*, Süleymaniye Ktp, Laleli 1496, vr. 5a.

³ J. Kingsley Birge, *Bektaşilik Tarihi*, çev. R. Çamuroğlu, İstanbul (1991), 158-163.

⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, "Seyyid Gaybî oğlu Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi", *İÜİFM*, XVII, Nu: 1-4, (1955-56) 30. Yazar burada eser hakkında "Ali'ye isnad edilen yetmiş iki sözden meydana gelmiş bir hutbenin, mümkün olduğu kadar şerîata uydurulmak gayretiyle ve zoraki tevillerle yazılmış bir şerhidir" demektedir.

⁵ Y. Ziya Yörükân, *Anadolu'da Tahtacılar ve Alevîler*, haz. T. Yörükân, Ankara (1998), 123-125.

göstermektedir. Eser yakın tarihte R.Tanrıkulu tarafından neşredilmiştir.⁶ *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*'ın metin incelemesi ve bilimsel bir neşri en son tarafımızdan yapılmıştır.⁷

Eseri Türkçeye çeviren müellif, tam adını vr. 4b'de “*Şeyh Seyyid Hüseyin ibn Seyyid Gaybî afâllahu anhumâ*” olarak vermekte, yeri geldikçe söylediği şiirlerin ikisinde “Seyyid” mahlasını kullanmaktadır. Ancak bu adlardan hareketle ne onun ne de babasının kimliği hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. *Fütüvvetnamesinde* Fatih Sultan Mehmed'e övgülerde bulunması ve Osmanoğulları şeceresini Fatih'e kadar getirmesinden hareketle IX/XV. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı anlaşılmaktadır.⁸ Nereli olduğu belli değildir; ancak biz, özellikle *Şerh*'deki verilerden hareketle Orta Anadolu'da yaşamış olabileceğini düşünüyoruz.⁹

Fütüvvetname'sinde verdiği fütüvvet silsilesi ve *Hutbetü'l-Beyân Şerhi*'nde atıfta bulunduğu kişi ve eserler onun tasavvufî çevresi hakkında bazı ip uçları vermektedir. Silsileye göre Sayyadoğlu Şeyh Ali'den fütüvveti alan Seyyid Hüseyin'in silsilesindeki altıncı kişi pîr Ömer Halvetî (ö. 800/1397-98)'dir.¹⁰ Nitekim müellif de, *Şerh*'te pîr Ömer Halvetî'ye atıfta bulunur. Yine Seyyid Hüseyin eserinde iki yerde Şeyh Vefâ'nın *Sâz-ı İrfân*'ından iki şiirini nakleder. Şeyh Vefâ el-Konevî (896/1490) Abdullatif Kudûsî (856/1452)'nin halifesidir ve Zeyniyye tarikatını yaymak için İstanbul'a gönderilmiş, dönemin sûfî çevrelerinde bilinen ve itibâr edilen bir şahsiyettir. Yine o, fütüvvet çevresinde tanınan Abdurrezzak Kâşânî (730/1329)'nin *Te'vilât-ı Kur'an*'ından da iktibaslarla bulunur. Bütün bunlar Seyyid Hüseyin'in fütüvvet ehli olduğunu, Kübrevî-Halvetî kökenli sufi gruplarla ilişkilerini hatta bunlardan birine mensub olma ihtimalini gösterir.

Bu Kübrevî kökenli tarikatlardan birisi de Safeviyyedir¹¹ ve eserin içeriğindeki Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in vasîsi oluşu, on iki imam ve bunların masumiyeti, Hz. Ali'yle ilgili hususlarda

⁶ Bkz., *Hütbetü'l-Beyan*, çev., Raşit Tanrıkulu, Ayyıldız Yayınları, Ankara (1999), ss. 312. Eser her nasılsa iki cild bir arada tertip edilmiştir. Eserin mukadimesine yer verilmemiş, cild aralarında ve sonunda metin dışından bazı ilaveler yapılmıştır. Eserin metnine gelince, çok ciddi okuma hataları olduğu gibi ciddi tahrifleri de muhtevîdir, oldukça amatörce hazırlanmıştır.

⁷ Seyyid Hüseyin ibn Seyyid Gaybî, *Şerhu Hutbeti'l-Beyân, İnceleme-Metin*, haz. M. Saffet Sarıkaya, Fakülte Kitapevi, Isparta 2004, ss. LXIII+303. Eser Süleymaniye Kütüphanesi Laleli 1496 numaralı nüsha esas alarak hazırlanmıştır. Eserin diğer yazma nüshaları hakkında bkz., XV-XVII.

⁸ Gölpınarlı, “Seyyid Gaybî oğlu Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi”, 30.

⁹ Bu konudaki değerlendirmeler için bkz., Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, XI-XII.

¹⁰ Gölpınarlı, “Seyyid Gaybî oğlu Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi”, 36-37. (Metin içinde 85b-86a). Gölpınarlı burada silsilenin bir değerlendirmesini de yapmaktadır. Pîr Ömer Halvetî, Halvetî tarikatının kurucusu kabul edilir.

¹¹ Safiyyüddin Erdebîlî(760/1358-59)'ye nispet edilen tarikattır. O da yukarıda adı geçen bazı sûfiler gibi İbrahim Zahid Gîlânî'den terbiye almıştır.

ayetlerin Şîî geleneğe uygun tefsiri, on ikinci imamın mehdi olarak kabulü gibi bariz Şîî unsurlar ve inanç motifleri bulunmaktadır ki, bu durum Seyyid Hüseyin'in Safevîlerle ilişkisini de muhtemel kılmaktadır. Müellifin mehdînin 900 hicri civarında zuhur edeceğine dair kehaneti de¹² onun bir Safevî müridi olma ihtimalini artırır.

Seyyid Hüseyin'in, eserin temelini teşkil eden Hz. Ali ile Muaviye arasındaki çekişmeyle ilgili anlatımında Sünnî kabulleri benimsediği anlaşılmaktadır. Yine o, eserde Hz. Ali'ye nispet edilen sözlerin ispatı bağlamında ondan fazla yerde “*bu söz Ehl-i Sünnet Cemaat ve icma-i ümmet ile sabittir ki...*” kalıbını kullanmaktadır. Ayrıca mukadimedeki duada, kitabın telif sebebini anlatırken, altıncı ve otuzuncu sözlerde doğrudan dört halifenin adını kendilerine uygun sıfatlarla hayırla yâd etmekte; Hz. Âişe'den rivayette bulunmaktadır. İmam-ı Âzam Ebû Hanife, İmam Şâfiî, İmam Gazalî, Şeyh Şiblî (322-23/943-44) ve Mevlânâ'ya atıflarda bulunmaktadır. Bu, müellifin belirgin bir şekilde Sünnî çevrelerle ve kaynaklarla ilişkisini göstermektedir.

Şerhin, yazıldığı zamana bakıldığında -XV. yüz yılın ikinci yarısı-, Anadolu'daki bazı tarikat çevreleri özellikle Safevî-Şîî propogandasının yapıldığı çevrelerde, Hz. Ali'yle ilgili kabullerdeki farklılaşmanın tezahürlerini yansıtan ilk eserlerden olduğu, dolayısıyla Alevî farklılaşmasının belirlediği süreçte önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Alevîliğin oluşumunda Hz. Ali'yle ilgili kabuller neredeyse temel farklılaşma noktasını teşkil eder. *Şerh*, Hz. Ali'yle ilgili oluşan inanç motiflerini bizzat Hz. Ali'nin ağzından dile getiren, Kur'an ayetleri ve Peygamber sözlerine dayalı sûfiyâne bir yorumu içermektedir ve bu şekliyle Alevî zümrelerindeki Hz. Ali'yle ilgili farklılaşmanın teolojik ip uçlarını taşımaktadır. *Şerhin*, kendisinden sonra yazılan *Buyruk* ve *Fazîletname* gibi eserlerle benzer muhtevaya sahip oluşu, bu eserlere kaynaklık etme ve bunlarla aynı çevreye hitap etmek üzere kaleme alınma ihtimalini göstermektedir.¹³ Bununla birlikte Seyyid Hüseyin'in Kübrevî-Halvetî çevrelerle ilişkisini, ihvânını erkân ve âdâp bakımından bilgilendirme gayretini dikkate alırsak, eserin Anadolu sûfi geleneği içinde kaleme alındığını ve daha sonra Safevî-Şîî propogandasında kullanılmış olduğunu da söyleyebiliriz.

¹² Şah İsmail'in Safevî Devletini 907/1501'de kurmasını dikkate alırsak, böyle bir iddianın sistematik Safevî propogandasının bir parçası olması muhtemeldir. Ancak mehdilikle ilgili iddiaların genellikle yüzyıl başları esas alınarak ileri sürüldüğünü de göz ardı etmemek gerekir. Bir başka ifadeyle bu tarihleme rast gele Şah İsmail hareketine tesadüf etmiş olabilir. Mehdilikle ilgili değerlendirmeler için bkz. Avni İlhan, *Mehdilik*, İstanbul (1993), 93 vd., E. Ruhi Fırlı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, 4. baskı, Ankara (1990), 246-288.

¹³ Nitekim Osmanlı Devleti XVI. yüz yılın başlarından itibaren kendi topraklarındaki bu aleyhte propogandayı önleyecek tedbirleri almakta gecikmemiştir. Bkz. Saim Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevîlik-Bektâşîlik*, Ankara (2003), 135-136, 204, 206 (BOA, MD 27/399/957; MD 28/349/883 nolu belgelere istinaden).

Müellif Hz. Ali'nin *Hutbesini* irad sebebini vr. 3a-5a'da özetle şöyle açıklar: Selman-ı Fârîsi, Ebû Zeri'l-Gıffârî ve Abdullah b. Abbas'dan rivayet edilir ki; Hz. Ali Rasulüllah'a soru sormaya haya ettiği için Muâviye'ye Rasulüllah'ın vefatından sonra kimin halife olacağını sordurmak ister. Ona, “bu konuda dört defa sorman yeterlidir, zira Rasûl Hazretinden işittim ki, ‘*Hilafet benden sonra otuz yıldır, sonrası adûd melikler zamanıdır*” diyerek Peygambere gönderir. Muâviye Peygamber'in eşi olan kız kardeşi Ümmü Habîbe vasıtasıyla Rasulüllah ile buluşur ve soruyu sorar. Rasulüllah sırasıyla, Ebû Bekir es-Sıddîk, Ömer ibnü'l-Hattab, Osman b. Affân dedikten sonra, dördüncü sıra için “Soruyu sorandır” diye cevap verir. Muaviye soruyu kendisi sorduğu için bunu kendine yorar; oysa Rasulüllah soruyu Ali'nin sordurduğunu bilir ve Ali'yi kast eder. İşte bu olaydan dolayı Muâviye Hz. Ali'ye tâbi olmayı reddetmiş ve hilafet davasında bulunmuştur. Hz. Ali'de ondan kendisine tâbi olmasını ister. Muâviye “*Yâ 'Ali, kendi faziletini açıkla ki istihkâkın ve bey'ate ne kadar layık olduğun biline*” deyince Hz. Ali kendi tarifinde yetmiş söz söyler, kendinin kim olduğunu açıklar. Bu sözler sırasıyla şöyledir:

1. *Ben, gayb ilminin anahtarının sahibi ve Peygamber'den sonra gayb ilmini ve her şeyi bilenim.*
2. *Ben iki çağ sahibiyim ve önce gelen Kitaplarda zikredilmişim.*
3. *Ben o hucetim ki, Süleymân b. Dâvud'un yüzüğü benim yanımdadır. Eğer benim adım o yüzükte olmasaydı dünyada hiçbir şey Süleymân'a musâhhar olmazdı.*
4. *Ben, bütün peygamberlere hucetim.*
5. *Ben, Allah'ın emriyle kıyamet gününde mahlukâtın hesabını soracak olanım.*
6. *Ben, içinde yazılanlarla birlikte levh-i mahfûzum.*
7. *Ben, Allah'ın nazargâhıyım.*
8. *Ben, Allah katında halkın sığınağıyım.*
9. *Ben Rasûl Hazreti'nin, 'Sirat senindir ve mevkîf senindir' dediğiyim.*
10. *Ben, bütün Kitaplarda yazılan, dünyanın başından sonuna dek olmuş ve olacak şeyleri bilgi olarak kendisinde toplayanım.*

11. *Ben, Nuh 'dan önceyim, Nuh 'a gemiyim ve kurtuluş sebebiyim.*
12. *Ben, yağmur bulutları açanım.*
13. *Ben, göğü gürleten ve şimşegi çaktıranım.*
14. *Ben, ırmakları, suları yolunda akıtanım.*
15. *Ben, gökleri kaldıran ve yüce kılanım.*
16. *Ben, Eyyûb peygamberin (as) -bir yaraya mübtela olduğu halde- sabrına yardım eden, ona şifâ veren ve mihnetten kurtaranım. Ben, Yûnus peygamber balık karnına düştüğünde zikr ve tesbih ile ona yâr oldum. Yine balık karnından onu kurtardım.*
17. *Ben, Mûsâ 'nın velâyet nûrumla hidâyet bulduğu kişiyim.*
18. *Ben, Tanrı katında ma 'sumum.*
19. *Ben, Tanrı vahyinin tercümanıyım.*
20. *Ben, bütün dünyadaki lisanları konuşurum.*
21. *Ben, Allah 'ın ilminin hazinedârıyım.*
22. *Ben, yer ve gök âlemi için Allah 'ın huccetiyim.*
23. *Ben, cinler ve insanlar üzerinde Allah 'ın huccetiyim.*
24. *Ben, râcifeyim; yani İsrâfil 'in ilk sura üflemesinin tesiriyim.*
25. *Ben, içinde hiç şek ve şüphe olmayan Kitâb-ı Kur 'ân 'ım.*
26. *Ben, Allah 'ın 'bana onlarla du 'â kılındığında kabul edilmeye yakın olduğunu' buyurduğu, ulu adlar sahibiyim.*
27. *Ben, Rabbimin nûruyla gökleri ve yeri kaldıranım''.*
28. *Ben, Hudâ 'nın velisiyim, yeryüzünde O 'nun hükmünü kullarına uygulayım.*
29. *Ben nâkurum, yani üçüncü ve dördüncü sûrum.*

30. *Ben, güneşi ve ayı davet iden ve ikisinin de davetimi kabul ettikleri kimseyim.*
31. *Ben, ilk ve son neşrin sâhibiyim.*
32. *Ben, ekinlere şekil veren, ağaçlardan yemişler çıkarırım.*
33. *Ben, vilâyetimle denizleri ve içindeki gemileri gözeticiyim.*
34. *Ben, mü'minlerin namazıyım, zekatıyım, oruçlarıyım, haclarıyım, cihadlarıyım.*
35. *Ben, yıldızların sahibiyim ve saadet verenim.*
36. *Ben, zelzele ve râcife sahibiyim, ki yer titremesi ve yer gümlemesidir. Allah'ın görevlendirdiği melekler, benim iznim olmadan depremi yapamazlar.*
37. *Ben, Tanrının kudret kılıcı zü'l-fikar ile zalimleri ve firavnları helâk ediciyim.*
38. *Ben, kuyu içinde Yûsuf peygambere yoldaş olan ve onu belâ kuyusundan çıkarırım.*
39. *Ben Mûsa ve Hızır'ın dostuyum. Nitekim Hızır muallim idi ben ise Hızır'ın muallimiyim.*
40. *Ben, her şeyi bilen ve analar rahminde sûretleri yaratanım.*
41. *Ben, evlerinizde ne yaparsanız haberdâr olanım.*
42. *Ben, arşı ululuğuyla getirenim.*
43. *Ben Kur'an'ın te'vilini ve bütün enbiyâya gelen kitabları bilenim ve ben her ilmi gereği gibi biliciyim.*
44. *Ben, putların düşmanıyım, Halil gibi putları yakıcıyım.*
45. *Ben, mazlumların hakkını zâlimlerden alanım.*
46. *Ben, münâfikları, Muhammed'e verilen Kevser havuzundan geri çevirenim.*
47. *Ben, Allah'ın girenler için emin kıldığı, girmeyenler için ise azab verdiği kapıyım.*
48. *Cennet anahtarları ve cehennem kilitleri benim elimdedir.*

49. Ben, Rasûlullah ile beraber mahşerde kâim olanım; livây-ı hamd gölgesinde benden başka ne bir ruh hareket eder, ne de bir canlı kımıldanır.

50. Ben, 'ilm-i sâmitim, Muhammed 'ilm-i nâtıktır.

51. Ben, ilk çağım; bu çağda Mûsâ'nın denizden kavmiyle sağ salim geçmelerini ve Fir'avn'ın kavmiyle helâk olmasını sağladım.

52. Ben, zaman-ı nübüvvetde ve zaman-ı vilâyette iki çağ sahibiyim.

53. Ben, kâf hâ yâ ayn sâd'ım; yani, kâfi, hâdi, emîn, âlim ve sâbirim.

54. Ben, zeytinim, zeytin budaklarından budağım ve nübüvvet kandillerinden kandilim.

55. Ben, kulların yerlerde ve göklerde ne yaptıklarını görür, ayıplarını örter ve suçlarından azab eylemem.

56. Ben, göklerin ve yerlerin hazinedârıyım ve adl üzerine ve doğruluk üzerine kıyâm göstericiyim.

57. Ben, kıyamete kadar olacak zaman ve mekan değişikliklerini ve olacak hadiseleri bilirim.

58. Allah, beni tanımayan hiç kimsenin amelini kabul kılmaz.

59. Ben, karıncaların sayısını, ölçüsünü ve ağırlığını; kumların sayısını, ölçüsünü ve ağırlığını; denizlerin mikdarını, ağırlığını ve damla damla sayısını; yağmurların damla sayısını bilirim.

60. Ben, iki kere öldürücü ve iki kere dirilticiyim.

61. Ben, ölmeği, bir avuç toprağı kafirlerin üzerine saçdım, döndüler hezimet olub sındılar, kaçdılar.

62. Peygamberlerin kitaplarından bin kitap benim yanımdadır.

63. Ben, önceki bin ümmetin inkar ettikleriyim. Onların hepsi de beni inkar ettikleri için hayvan suretine döndüler.

64. *Ben, Kabe ve Beytü'l-Haram'im.*

65. *Ben, gözün mercimeği içinden eşyadan nûru gören ve gösterenim.*

66. *Ben Muhammed olarak halkın övündüğü ve Ali olarak Tanrı'nın razı olduğu kulum.*

67. *Ben, Cebrâil'in 'Lâ fetâ illâ Ali Lâ seyfe illâ zü'l-fikâr', diyerek medh u senâ kaldığı kimseyim.*

68. *Ben, her şeyi dilediğim gibi zâhir kılanım.*

69. *Ben, Allah Te'âlâ'nın yaratması, emri, ulûhiyyetinden başka dokuz yüz doksan dokuz sıfatıyla sıfatlanmışım.*

70. *Ben, Allah'ın kulu ve Rasûlünün kardaşımı. Allah'dan başka ahvâlimizi döndürücü kimse yoktur, ululuk O'nundur.*

Bize göre Türkiye'deki Alevî-Bektâşî kültüründe Hz. Ali'yle ilgili anlayışlardaki farklılaşmanın temelini teşkil eden önemli kaynaklarından birisi olan bu eserde sıralanan ve yorumlanan sözlerin birçoğunu tek tek ele aldığımızda karşımıza ciddî anlama sıkıntıları çıkar. Çünkü burada Hz. Ali'nin ağzından kendisine nispet edilen sıfatlar onu yarı Tanrı hatta Tanrının yeryüzüne hulûl eden biçimi olarak Tanrı konumuna sokmaktadır. Belki de bu durumun farkında olan müellif, bazı yerlerde Hz. Ali'nin Tanrı olmadığını, Tanrının Ali biçiminde görünemeyeceğini ifade ile hulûl fikrini kabul etmez. Seyyid Hüseyin, Benân b. Sem'ân ve Nasr-ı Tûsî'nin kıssasını anlatırken her ikisinin de Hz. Ali'ye Tanrı dediklerini, bu yüzden cezalandırıldıklarını, affedilmelerine rağmen sözlerinden dönmeyip sapıtıklarını ifade eder. Onların Hz. Ali için Tanrı demelerini de “*Toprak ağzına! Mümkün değildir, Ali Hudâ ola, amma veliyy-i Hudâ'dır*” diyerek, hayret ve şaşkınlıkla karşılar.¹⁴ Müellif, miracı Rasulüallah'ın dilinden anlatırken, onun kendisine Ali lisanıyla hitap edildiğini fark edince durumu Tanrıya sorduğunu Tanrının da cevaben;

Ya Ahmed ben Adem oğlu olunmazam. Ve şüpheli nesnelere sıfatlanmazam. Seni benim nurumdan yarattım. Ve Ali'yi senin nurundan yarattım ve onu senin gönlün sarayına muttalî kıldım ve senin gönlüne Aliden sevgülü kimse bulmadım, dahi sana onun diliyle hitab eyledim.

¹⁴ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 107.

diyerek, Tanrının yaratılmış bir mahlukta görülmesinin mümkün olmadığını ifade etmektedir.¹⁵ Yine o, “*ben yere göğe sığmam, mü’min kulunun kalbine sığarım*” sözünü Hulûlîlerin anlayamadığını zira Allah’ın hiçbir şeye hulûl etmeyeceğini, Ancak sıfatlarıyla kulun kalbine tecellî edebileceğini, kalbin tecelligâh olabilmesi için riyâzatla hazırlanıp, cilâlanması gerektiğini belirtir.¹⁶ Nitekim asıl metindeki altmış dokuz ve yetmişinci sözlerde Hz. Ali’nin ağzından böyle bir uluhiyyet iddiası kesinlikle reddedilmekte, Hz. Ali’nin insan-ı kâmil olarak Tanrının sıfatlarının tecellisi, Allahın kulu ve Rasulüllah’ın kardeşi olduğu vurgulanmaktadır.

Şu halde bu sözlerin anlaşılmasında yapılması gereken hemen görünen anlamlardan hareket ederek bazı yanlış çıkarımlara ulaşmak değil, sözlerden kastedilen şeyleri doğru bilmektir. Buradaki doğru bilginin yolu, tasavvuf kültürü ve sûfî anlayıştan geçer. Bir başka ifadeyle Seyyid Hüseyin de, bu sözleri sahip olduğu sûfî gelenek doğrultusunda izah ederek Hz. Ali’ye nispet edilen bu sözlerin açıklamasını yapmış; adeta ihvanına nasıl insan-ı kâmil olunabileceğini Hz. Ali örneğinde göstermeye çalışmıştır.

Yaratılışı “*sen olmasaydın bu âlemi yaratmazdım*” rivayetine dayandıran Seyyid Hüseyin, “*ilk yaratılan benim nûrumdur*” rivayetiyle âlemlerin yaratılış sebebi olarak Hz. Muhammed’in yaratılışını; bu bağlamda “*Ali ve ben bir nurdanız*” rivayetine istinad ile bu ilk yaratılışın bir parçasının da Hz. Ali olduğunu kabul etmiştir.¹⁷ Nur 35. ayetin te’vîline istinaden Hz. Ali’yi “mişkât”, “çerâğ-ı dîn”, “misbâhu’l-hedâ” olarak nitelendirerek ayette ifade edilen nûrun Muhammed ve Ali’den ibaret olduğunu vurgulamıştır.¹⁸ O, mirac dönüşü Rasulüllah’ın Hz. Ali’ye gösterdiği itibarı kıskanan Cebrail’e, diğer büyük meleklerin de şahitliğiyle ilk yaratılışı

¹⁵ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 21, Oysa bugün Alevîler olayı Hz. Ali’nin Tanrılığının göstergesi olarak kabul etmekte ve Hz. Muhammed’in Ali’nin tanrılığının sırrına erdiğine inanmaktadırlar. Ancak Ali’yle ilgili bu dönüşümün niceliği konusunda bir şey söyleyememektedirler. Bk., Ahmet Taşğın, “Alevî İnancı: Bir Alan Araştırmasının Sonuçları”, *Folklor Edebiyat Alevilik Özel Sayısı*, II, Sayı 30, (2002/2), 53-85.

¹⁶ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 131. Hz. Ali’nin Tanrı olamayacağına dair bu görüşler eserin satır aralarında kalmış ve ilerleyen yıllarda üstelik bu esere istinaden Hz. Ali hakkındaki aşırı görüşler giderek ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu konudaki değerlendirmeler için bkz., Y. Ziya Yörükân, *Anadolu’da Alevîler ve Tahtacılar*, 123-126, 249-253,

¹⁷ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 49. Tasavvuf literatüründe, zuhûra işaret olarak Allah’ın Zâhir isminin tecellisiyle Hz. Muhammed’in âlemi aydınlatmasına işaretten “hakikat-i Muhammediyye” ve “nur-ı Muhammedî” diye adlandırılan bu fikrin vahdet-i vücud telakkisiyle de doğrudan ilgisi vardır. Konuyla ilgili değerlendirmeler, tartışmalar, İslâm öncesi ve sonrası Şii, Sünnî kaynakları ve dînî dayanakları hakkında bkz. M. K. eş-Şeybî, *es-Sıla beyne’t-Tasavvuf ve’t-Teşeyyü*, 3. baskı, Beyrut (1982) I, 478-485; Mehmet Demirci, “Nûr-ı Muhammedî”, *DEÜİFD*, İzmir (1983), I, 239-258.

¹⁸ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 94-95. Aynı olguyu benzer şekilde Yemînî manzum olarak dile getirilir, bkz., *Faziletname-i Cenâb-ı Şâh-ı Velâyet*, İstanbul (1325), 9, 79-83. *Câvidannâme*’de ise Muhammed-Ali nuru kabul edilmekle birlikte Hurûfî bir yorum yapılmıştır, bkz., Feriştahzâde, *Câvidannâme* tercümesi *Aşknâme-i İlâhî*, Baskı yeri ve yılı yok, 120-122.

hatırlatarak Hz. Ali'nin daha büyük olduğunu ispatlamıştır.¹⁹ Yine Hz. Peygambere ulaştırılan bir rivayette:

Ben ve Ali Adem yaratılmadan on dört bin yıl önce Allah'ın yed-i kudretinde bir nûr idik. Allah Adem'i yaratınca bizim nûrumuzu onun sulbüne nakletti ve bu nur nesilden nesile Abdulmuttalibe gelinceye kadar intikal etti. Abdulmuttalib'de iki kısım oldu; bir kısmı Abdullah'a bir kısmı Ebû Tâlib'e geçti. Ali bendendir, bende Ali'denim²⁰

denilerek bu durumun dünyâ hayatına yansıyan boyutu dillendirilmiştir.

Tasavvufta hakîkati Muhammediyye veya nûr-ı Muhammedî denilen ve Tanrıdan ilk taayün eden, ilk tecellî eden, akl-ı evvel konumundaki olguda Hz. Ali'de nûr-ı velâyetle birlikte bulunur.²¹ Mâna ve sûret âlemindeki bu birliktelik cismânî, maddî âleme de yansımıştır; sırasıyla peygamberlerdeki tezahüründen sonra Hz. Muhammed'in ve Hz. Ali'nin şahsında tecessüd etmiştir. Dolayısıyla Hz. Ali, Adem (as) ile mükerrerem ve mescûd melek; Şît'te (as) fakr ile müselleme ve halife; İdris'de (as) rif'at bulup cennet mekan olmuştur. Nuh (as) ile duâları kabul edilip tufanda kurtumuş; Hûd (as) ile mansûr ve muzaffer olup yel ve tufanla 'Âd kavmini helâk kılmıştır. İbrahim (as) ile Halîl olup Nemrûd'un ateşi ona gülistan olmuş; İsmail (as) ile kurban olmaktan kurtulup Cenâb-ı Hak'dan koç kurban gelmiştir. Mûsa (as) elinde bir kuru ağaç ejderha olmuş ve sihirbazların hilelerini yutmuştur. Yûsuf (as) ile, kardeşlerinin öcünden ve zindan kuyularından kurtulup izzet bulmuştur. Dâvud (as) ile demiri mum gibi yumuşatıp zırh yapmış; Süleymân (as) dilinde insanlara cinlere, her türlü hayvanâta hatta havâyâ hükm etmiştir. Eyyüb (as) ile pek çok sıkıntıdan sonra sabırla sıhhat ve selamete kavuşmuş; Yûnus (as) ile balık karnına girip sonra kurtulmuştur. Circis (as) ile yetmiş kere katl olup yine hayat buldu davetine devam etmiş; İsâ (as) ile ölümler diriltip, kör ve dilsizleri iyileştirmiştir. Yani Hz. Ali "*bütûn peygamberlere delil*" olmuştur.²²

Seyyid Hüseyin altmış dokuzuncu sözün şerhinde nasıl insan-ı kâmil olunacağını Hz. Ali'nin şahsında açıklamaya girişir. Çünkü bu sözde Hz. Ali, kendisinin Allah'ın uluhiyyet, emr

¹⁹ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 117-118. Sırasıyla Cebrâil, Mikâil ve İsrâfil'in yaşlarını soran Hz. Peygamber, onların en yaşlıları olan İsrâfil'e gördüğü en acâib şeyi sormuş, o da, büyük bir meydanda çevgân oynayan iki kişi gördüğünü bunları tanıyıp bir anlam veremediğini söylemiştir. Rasulüallah'da, "*bizdik, Ali'yle şeriat topuna vururduk*" diye cevap vererek, Ali'nin kendisiyle birlikte yaratılmış olduğunu onlara göstermiştir.

²⁰ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 114. Fuzûlî de *Hadîkatü's-Süedâ*'sında Hz. Ali'nin doğumunu bu rivayete uygun bir anlatımla dile getirir, bkz. *Hadîkatü's-Süedâ*' haz. Ş. Güngör, Ankara (1987), 179-180.

²¹ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 49.

²² Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 11-12.

ve yaratma sıfatlarının dışında dokuz yüz doksan dokuz sıfatıyla sıfatlandığını ifade eder. Bunun, Allah'ın ahlakıyla ahlaklanma anlamına geldiğini belirten Seyyid Hüseyin, önce Allah'ın dokuz yüz doksan dokuz sıfatının mahiyetini ele alır. Allah'ın bin adı olduğunu, bunlardan bininin melekler, bininin periler, bininin hayvanât ve binden bir eksiğinin insanlar dilinde olduğunu, bunların üç yüzünün Tevrat'ta, üç yüzünün Zebur'da üçyüzünün İncil'de, doksan dokuzunun da Kur'an'da geçtiğini belirtir.²³ A. Kâşânî'nin *Te'vilât*'na atıfta bulunarak esasen Kur'an'da bu dört bin adın izlerini bulmanın mümkün olduğunu örneklerle gösteren müellif, müşterek kullanılan tek adın Allah (lafza-i celâl) olduğunu ifade ile bu adın kendine has bir özellik olarak harf eksilmesine rağmen anlamının bozulmadığını ayetlerden delillerle gösteriyor.²⁴

Daha sonra bu adlarla Allah'ı zikrin gerekliliği ve faziletlerinden bahseden müellif, bu faziletlerden ancak gerçek mü'minlerin faydalanacağını da söylemeyi ihmal etmiyor. Böylece isimleri zikretmenin Allah'ın sıfatlarıyla sıfatlanma anlamına geldiğini, çünkü Allah'ı çokça ananların “ölmeden önce ölünüz” sözü gereği nefsi terbiye ve terakkiye giriştiklerini belirterek, bunun “nefsini bilen Rabbini bilir” sözünün gereği olarak marifetle hasıl olduğunu; marifetin de mertebe-i safîlinden mertebe-i âlâya urûc ile mümkün olduğunu ve manevî urûcun ruhî tekamülle mümkün olacağını ifade ediyor.²⁵

Seyyid Hüseyin, ikinci kelimedeki Hz. Ali'nin iki çağ sahibi olmasını açıklarken, birinci çağı peygamberler zamanı, ikinci çağı velîler zamanı olarak nitelendirir. Buna göre Hz. Muhammed'den önceki dönem peygamberler zamanıdır; o zamanda velîlere de nebî denilmektedir. Böylece nebîlerin sayısı yüz yirmi dört bine ulaşır. Ancak bunlar mürsel peygamberlere tâbidirler ki bunların sayısı üç yüz on üçtür. Bunlar da şeriat sahibi ulu'l-azm peygamberlere tâbidirler. Bunlar ise Adem (as), Nuh (as), İbrahim (as), Mûsâ (as), 'Îsâ (as) ve Muhammed (sav)'dir. Hz. Muhammed hem ulu'l-azmdır hem hâtem-i nübüvvettir, yani hatm-i enbiyâdır.²⁶ İkinci çağ ise vilâyet ve imâmet, velîler zamanıdır. Velîler altı tabakadır ve Hz. Ali'nin kıyamete kadar bu altı tabakada tasarruf hakkı vardır. Üç yüzü birinci tabaka, kırkı ikinci

²³ Allah'a nispet edilen bin adın dile getirildiği Şîî kaynaklı Cevşen Duası bugün bütün Müslümanlar arasında okuna gelmektedir. Ancak Peygambere isnadına rağmen genellikle duanın uydurma olduğu kabul edilir. Cevşen duası ile Nâd-ı Ali duası Müslümanlar arasında benzer fonksiyonlar icra etmişlerdir. Bu konudaki değerlendirmeler için bkz. M. S. Sarıkaya, “Bektâşî-Alevîlerde Bir Duâ: Nâd-ı Ali”, *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl 1998, sayı 5, Isparta (2000).

²⁴ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 119-121. *Buyruk*'ta da “Hu” isminin açıklaması bağlamında Allah'ın bin bir adı olduğu ifade edilir, bkz., *Buyruk*, haz. S. Aytekin, Ankara, trz., 112.

²⁵ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 122-123.

²⁶ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 10-11. Burada peygamberler ayrıca avâm, havâs, ehass şeklinde tasnif edilir. Ulu'l-Azm terimi peygamberlere nispetle Ahkâf 46/35'de geçer.

tabaka, yedisi üçüncü, beşi dördüncü tabaka, üçü beşinci tabaka ve biri altıncı tabakadır ki kutb-u ‘âlemdir. Bunlar hiyerarşik olarak birbirlerine bağlıdır.²⁷ Böylece o, tasavvuftaki ricâlû’l-gayb inancını nübüvvet inancının devamı gibi gören bir açıklama yapmaktadır.

Hz. Ali, birinci kelimedede gayb bilgisini Hz. Muhammed ile kendisine tahsis etmektedir. Bunu “*Ben ilmin şehriyim, Ali onun kapısıdır*” hadisine ve Kur’an’a dayandıran müellif, şerhin ilerleyen sayfalarında bu hadise ve benzeri rivayetlere sık sık atıfta bulunmaktadır. O, daha ilk kelimedede Hz. Ali’nin bilgisinin temelini Kur’an’a dayandırır ve onun Kur’an’ı en iyi bilen olduğunu vurgular Hz. Ali’nin ağzından Kur’an’ı tavsif eder. Buna göre, Kur’an yüz ondört sûre, altı bin altı yüz altmış altı âyet, yetmiş bin üç yüz seksen dokuz kelime, üç yüz yirmi beş bin yüz seksen beş harfdir.²⁸ Hz Ali’nin dilinden Kur’an ahlakı da şöyle açıklanır:

Ey azizler, Hak Teâlâ bunca adı arasında sizin için Allah adını seçti; bütün kitapların içinden Kur’an’ı seçti; bütün peygamberlerin içinden Hz. Muhammed’i seçti; nice dinlerin içinden İslâm’ı seçti; bütün mabedlerin içinden mescidi seçti; bütün ibadetler içinden namazı seçti; bütün evlerin içinden Kabe’yi seçti; bütün ayların içinden Ramazan’ı seçti ve onun içinde Kur’an’ı gönderdi; bu ayın içinden Kadir gecesini seçti. Sizi Kur’an içinde hayırlı bir ümmet olarak tavsif etti. Kur’an Kelamullahdır ve huccet-i Muhammed Rasulillahdır ve mucize-i enbiyaulahdır ve mürşid-i evliyaulahdır, beyan-ı marifetdir ve kanun-ı hikmetdir ve huccet-i davetdir ve fermanda taatdir ve okuyanlara rahmetdir ve işidenlere beşaretdir.²⁹

Seyyid Hüseyin kelimeleri şerh ederken kimi zaman siyer-i nebî ve Hz. Ali’nin hayatı ve on iki imamla ilgili bilgiler verir. O, Hz. Ali hakkındaki menâkıbın çok olduğunu, bunlardan bazılarının bilindiğini bazılarının ise çok kimse tarafından bilinmediğini belirterek, konuyla ilgili *Dîv Bendi*, *Ejderhâ* ve *Selmân-ı Fârisî*, *Hikâyet-i Deşt-i Erzene* gibi eserlerin adını verir.³⁰ Kırk

²⁷ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 10-11. Tasavvufta “ricâlû’l-gayb” denilen velîler topluluğu muhtemelen çok erken devirden itibaren kabul edilen bir anlayış biçimidir. Zâhir âleminin dışında mânâ âleminin de bir idârî mekanizma olduğu fikrine dayanan ve Şîî imâmet inancının etkisinde tasavvufî gelenekte üretilen bu anlayışta gayb erenlerinin sayısı da kişilere göre muhtelifdir. Yukarıdan aşağı kutb, eimme, evtâd, abdal, nukebâ, nucebâ vb. adlarla anılan bu kişileri müellif, Türkiye’deki geleneğe uygun olarak 356 olarak kabul etmiştir. Konuyla ilgili açıklamalar için bkz. İbn Haldun, *Mukadime*, haz. S. Uludağ, İstanbul (1983), II, 1125-1127; eş-Şeybî, *es-Sıla*, 485-492; A. Subhi Furat, “Veli”, *İA*, XIII, 292; Erol Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, İstanbul (1982), 100-104. Bu konudaki rivayetler ve değerlendirmesi için bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara (2000), 151-176.

²⁸ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 8-9. Burada ayetlerin konularına göre de genel bir tasnifi yapılmıştır.

²⁹ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 72-73. Burada her bir cümle için ayetlerden delil getirilmiştir.

³⁰ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 90. Bu tip eserler müstakil olarak veya topluca zaman zaman ülkemizde de yayınlanmış, ilgili mahfillerde aşıklar tarafından anlatıla veya okuna gelmiştir. Tipik bir örnek Ziya Şakir’in, *Hazreti Ali Hayatı Öğütleri Cenklere*, İstanbul (1976), ss. 505. Eserde, “*Hayber Kalesi Cengi*,

dördüncü sözün açıklamasında Hz. Ali'nin doğumunu ve çocukluğunu menkıbevî bir anlatımla ve kerâmet örgüsü içinde anlatır. Buna göre, Kabe'nin hakimi ve Kureyşin reisi olan Ebû Tâlib'in Talib, Akıl, Ca'fer adında üç oğlu Ümmühân adında bir kızı vardır. Kocasındaki nurun henüz çocuklarına geçmediğini hisseden karısı Esed kızı Fâtıma erkek evlad için Kabe'deki putlara kurban kesmektedir, ancak isteği yerine gelmez. Fâtıma Hz. Muhammed'in tavsiyesiyle Kabe'nin tanrısına kurban keser ve doğacak çocuğunu Hz. Muhammed'e adar. Daha hamileyken çocuk, annesinin yediği şeyleri seçmek, onun Kabe'de putlara secdesine imkan vermemek, müşriklere hizmetine fırsat tanımamak, anasının karnıda zikir u tesbîh ile vakit geçirmek gibi kerametler gösterir. Fâtıma Kabe'de Hacerü'l-Esved'in karşısında iken herhangi bir ağrı çekmeksizin çocuğunu doğurur ve Hz. Muhammed'e gönderir.³¹ O da çocuğun kulağına tekbir okuyur, ağzına dilini sokup emzirir, göbeğini keser annesine geri verir. Annesinin sorusu üzerine bu çocuğun adının ezelde konulduğunu, Tevrat'ta İlyâ, Zebur'da Ferhıya, İncil'de Uliya, şimdi ise Ali olduğunu söyler.³² Bir yıl sonra Hz. Muhammed Ali'yi kendi evine götürerek bakımını tamamen üstlenir. Bir buçuk yaşında iken Kabe'de Kureyş eşrafının çeşitli pehlivanları övmesi üzerine Hz. Muhammed bu çocuğun övülen pehlivanlardan daha kuvvetli olduğunu iddia eder. Hz. Ali buna inanmayan ve kendisini küçümseyen Ebû Cehil'in boynuna öyle bir vurur ki bu vuruşun izleri ölünceye kadar onda kalır.³³ Hz. Ali'nin çocukluğunda putlara tapmaması şikâyet konusu olunca Ebû Tâlib bîzâr olur. Ali putlara tapmak yerine oyun oynarken onları taşlardı. Ebû Talib'in şikâyetine karşılık Hz. Muhammed, 'ona bu işin atası İbrahim Halilullah'dan kaldığını' söyler. Hz. Ali, kendisini putlara tapmak için zorlayanları döver.

Hz. Muhammed'e risalet görevi gelince, ilk hanımı Hatice, sonra Ali, sonra Ebû Bekir iman eder; Ömer ile kırk olurlar. Risâlet on üç yıl Mekke'de devam eder; sonra hicret emredilir. Kureyş Ehl-i Beyt'i göndermek istemez ve üç bin kişiyle Hz. Ali'yi tehdit ederler. Hz. Ali 'ben böyle emir aldım, götürürüm' der. Kureyş onunla cenke niyetlenir, ancak henüz gaza emri verilmediği

Kan Kalesi Cengi, Devler Diyarı Cengi, Ölüm Mağaraları Cengi, Billûr-u Âzam Cengi, Gülistan Kalesi Cengi" hikayeleri yer alır.

³¹ Yemîni olayı aynı motiflerle nazm eder. Bkz., *Faziletname*, 17-18. Fuzûlî olayı biraz daha mucizevî olarak anlatır. Buna göre Fâtıma tavaf esnasında rahatsız olunca Kaba'nin içinden açılan bir kapıdan girmiş ve üç gün sonra kucagında Hz. Ali'yle dönmüştür. Ancak burada çocuğa ad konulması ebeveyn arasındaki nizâyâ bağlı olarak hâtiften gelen sesle Aliyy-i âlî olarak konulmuştur, bkz. *Hadikatü's-Süeda*, 181-182.

³² Bu adlandırma, rivayetin benzerine Şîî kaynaklarda rastlayan bazı müsteşriklerin de dikkatini çekmiştir. İlyâ adının Hızırın Ehl-i Kitap kaynaklarındaki adı olduğunu söyleyen A.Y. Ocak'da Alevî kültüründe zaman zaman Ali-Hızır birlikteliğinin bulunduğunu ifade etmektedir. Bkz., *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyâs Kültü*, Ankara (1990), 70, 107-108.

³³ Yemîni de *Faziletname*'sinde olayı nazm eder, bkz., 23-25.

O zahmı urunca Şâh-ı velâyet Laînin boğazını kapladı cerahât

için Hz. Ali onları nara atarak ve korkutarak tarumâr eder; Ehl-i beyti Medine'ye getirir. Gaza izninden sonra Mekke feth edildiği zaman Hz. Ali Kabe'yi putlardan temizler.³⁴ Otuz altıncı kelimenin şerhinde de sözü Hayber'in fethine getiren müellif Hz. Ali'nin Hayber'de bir sıçrayışta hendeği aşır dokuz yüz kantarlık iki kanatlı kapıyı iki eliyle koparıp, hendeğin üzerine köprü yaptığını ve İslâm askerinin kaleyi fethettiğini anlatır.³⁵ Müellif kırk beşinci sözün açıklamasında, mazlumların hakkını zalimlerden alan adalet sahibi Hz. Ali'nin hayatı boyunca öldürdüğü zâlimleri sıralar.³⁶ Şüphesiz sayısız müşrikleri katleden Hz. Ali'nin kılıcı da tıpkı sahibi gibi olağanüstü olmalıdır. Nitekim onsekizinci sözün şerhinde müellif bu sözü Hz. Ali'nin kılıcı Zü'l-fikâr ile yorumlamıştır. Buna göre kılıç iki ağızlı olup, kafire çalınırken ejderha gibi ağzını açar, gök gibi gürlerd. Eğer kâfire Hak Teâlâ hidâyet verecekse kılıç sakın olur, ancak kâfir küfründe inatçı ise gök gibi gürler, şimşek gibi şakır, düşmanı Kâf dağına kadar kovardı. İki ağzından biri *"Lâilâhe illâllah"* ve biri *"Muhammed Rasûlullah"* derdi. Uzunluğunun sonu yoktu, kabzası Mekke'de bir ağzı meşrikte, bir ağzı mağripteydi, cinler ve devler kılıcın vahametinden daima korkar kaçarlardı.³⁷

Onun hayatıyla ilgili bu anlatımlar onun huccetliği ve masumiyetiyle³⁸ birleşerek Hz. Ali muhabbetine dönüşür, tevellî-teberriyle ifade edilir. Kırk yedinci sözün açılmasında Seyyid Hüseyin, Hz. Peygambere istinaden, Ali sevgisinin kişiyi cennete götüreceğini ifade eder; hatta, bütün insanlar ve cinler Ali ve evladının sevgisinde birleşmeselerdi Allah'ın cehennemi yaratmazdı, der. Zira Hz. Ali'nin şeriat ile âlim, tarikat ile âmil, marifette ârif ve hakikatte kâmil bütün iyi ahlakî sıfatlara sahip olduğunu, onu sevip sözünü tutanların, yaptıklarını yapanların, irfânına vakıf olanların ve haliyle hallenelere cehennem gereksiz olduğunu belirtir ve bu konuda Bakara 2/166-167. ayetleri delil getirir. Yine o, Bakara 2/208. ayete istinaden Hz. Ali ve evladına düşmanlığın şeytanın aldatmasını olduğunu ifade ederek onlara düşmanlık besleyenlerden de uzak durulması gerektiğini söyler. Böylece tevellî ve teberri'nin gerekliliğini

Mürd oluncaya değin işledi yarası Velînin eksik degildi mâcerâsı

³⁴ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 77-81.

³⁵ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 60-61. Aynı olayların nazmen anlatımı için bkz., *Faziletname*, 218-225.

³⁶ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 82.

³⁷ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 20. Olayın farklı bir anlatımı için bkz. Y. Z. Yörükân, *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*, 249. Bugün benzer anlatımlara şifahî kültürde hâlâ rastlamak mümkündür. Örneğin Erzurumlu Naim Hoca'nın Hz. Ali'nin cenkleriyle ilgili anlatımı böyledir.

³⁸ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 24, 30-32.

Kur'an'a istinaden dile getiren müellif bu konuyu, “*her kim muhabbet ile Hz. Ali kapısından içeri girirse emin olur, her kimde düşmanlıkla dışarı çıkarsa lanet olunur*” sözleriyle bitirir.³⁹

Günümüzde bazı Alevîler arasında kabul edilen güneşin Hz. Muhammed’i ayın Hz. Ali’yi temsil ettiği inancıyla ilgili bazı ipuçlarını da şerhde buluyoruz. Otuzuncu sözde Hz. Ali’nin “güneş ve ayı davet ettim ikisi de davetimi kabul ettiler” sözünün izahında bu davetin Hz. Ali’nin kılamadığı ikinci namazını vaktinde edâ edip kazâyâ koymaması için güneşin batmamasını ve ayın doğmamasını istemesi olduğu açıklanıyor. Bu olgu bazı kaynaklarda yer almıştır.⁴⁰ Rivayetlere göre aynı olgu daha önce de Yûşa’ b. Nûn tarafından benzer şekilde yaşanmıştır. Bu durum bizi, Hz. Ali’nin vasîliğine inananların onun Musâ’nın vasîsi Yuşâ gibi benzer şeyleri yaşaması gerektiği zehabıyla bu tip rivayetleri uydurdukları düşüncesine sevk ediyor. Seyyid Hüseyin de Hasan-ı Askerî’den naklen, Allah’ın ayı ve güneşi nûr-ı nübüvvet ve nûr-ı velayetle yarattığını, ayın güneşin perveri olduğunu bunun gibi Hz. Ali’nin de Rasûlüllah’ın perveri olduğunu belirterek bu sözün doğruluğuna delil getiriyor. Bu anlama biçimi günümüz Alevîliğinde “güneş Muhammed’i ay Ali’yi temsil etmektedir” şeklinde daha yalın bir anlayışa dönüşmüştür.⁴¹

Alevî kültürü için gözlenen önemli bir açıklamayı da otuz dördüncü kelime de görmekteyiz. Bu sözde Hz. Ali “*ben mü’minlerin namazı, zekatı, orucu, hacları ve cihadlarıyım*” demektedir. Seyyid Hüseyin bu sözün doğruluğunu kaynaklarda tespit edemediğimiz, “*Hak Teâlâ kullarının ibadetlerini ancak Ali b. Ebî Tâlib’in vilâyetiyle kabul eder*”, rivayetiyle ispatlamaya çalışır. Bunu da Hz. Ali’nin Allah katındaki değerine bağlı olarak tevessül anlayışıyla açıklamaya çalışır.⁴² Müellif aynı konuyu elli sekizinci sözün şerhinde yukarıdaki rivayetin yanında “meveddet ayeti” olarak bilinen Şûra 42/23. ayetle de desteklemeye ve; “*her kim hubb-i Ali’dir ameli kabul ve ehl-i cennettir ve her kim düşmen-i Ali’dir ameli makbûl degildir, ehl-i cehennemdir*” demektedir.⁴³ İsnâaşeriyye Şîliğindeki gerçek mü’minliğin ölçüsünün Hz. Ali ve evladının imametine inanmak olduğu şeklindeki inanca benzeyen bu kabul, Alevî kültüründe zaman içinde Melâmî tavrıla

³⁹ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 83-84. Müellif *Fütüvvetnâmesinde* tevelli-teberrî’nin tâlibin ertebesine ve sülûkuna göre değiştiğini ifade ederek biraz daha tasavvufî bir izah yapar ki bu izah bazı Bektâşî kaynaklarında da dile getirilmiştir.

⁴⁰ Bu konudaki rivayet ve değerlendirmesi için bkz. İbn Kayyım el-Cevziyye, *el-Menâru’l-Münif fi’s-Sahih ve’d-Daif*, ter. ve tah., M. Can, İstanbul (1992), 57-58. M.Can bu rivayeti değerlendirmesine ayrı bir önem vererek İbn Teymiye’nin *Minhacu’s-Sünne*’sindeki açıklamaları (II, 185-195), kitabın sonunda ayrıca tercüme etmiştir.

⁴¹ Bkz. A. Taşgın, “Alevî İnancı: Bir Alan Araştırmasının Sonuçları”, 65.

⁴² Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 59.

⁴³ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 101-102.

birleşince, Hz. Ali sevgisi ve dostluğunun ahirette kurtuluş için yeterli olduğu fikriyle gündelik ibadetlerin terki veya farklı biçimlerde yorumlanması gibi sonuca ulaşmıştır.

Seyyid Hüseyin kırk ikinci sözün şerhinde Hz. Ali'nin arşın taşıyıcısı olmasını imanlı bir kalbe sahip oluşuyla izah ediyor. Şöyle ki, “Mü'minin kalbi Allah'ın yeryüzüdür, evidir, arşıdır” ve “Ben yere göğe sığmadım Mü'min kulunun kalbine sığımdım”, gibi rivayetlerle Allah'a gerçek anlamıyla iman eden bir kalbi Allah'ın sahiplendiği aşıkardır. Hz. Ali'de insan-ı kâmilidir, tam mü'mindir, masumdur, bir an bile Allah'dan başkasına secde etmemiştir, dolayısıyla onun bu sözünden kastettiği inançlı, sağlam dürüst bir kalbe sahip oluşudur.⁴⁴ Nitekim bu bağlamda müellif, şeriatın emir ve nehiyleri tam olarak yerine getirmenin ve kulluk emanetini Allah'a götürmenin de arşı taşımak gibi kabul edileceğini ifade eder. Çünkü kulluk emanetini hiçbir şey üstlenmemiş, insan üstlenmiş ve oldukça zor bir sorumluluğun altına girmiştir.⁴⁵ Bu yorumlar günümüze Alevî kültüründe biraz daha farklı bir algılama biçimi ortaya çıkarmıştır. Allah'ın kâmil insanın kalbine sığıdığına ve orada bulunduğu inanan Alevî tâlip, mürşidinin önünde son derece tevazû ve huşû ile eğilir. Bu saygı mürşidinin şahsında Allah'a yapılmaktadır. Ancak bu durumu idrak edemeyen bazı araştırmacılar Alevîlerin insana taptığına dair yorumlar yapmışlar, görünür boyutun gerçek mânâsına vakıf olamamışlardır.

Altmışınca sözün şerhinde, Benân b. Sem'ân ve Nasr-ı (Nusayr) Tûsî Hz. Ali'de gördükleri fiilî mucizelere⁴⁶ istinaden onun uluhiyetini ikrar etmişler, ancak Hz. Ali bunu şiddetle reddetmiş, onlara kendisinin Allah'ın kulu olduğunu söyleyip, onları tevbeye çağırarak onların küfürlerindeki inad üzerine onları öldürüp sonra dirilmeleri sağlamış, inançlarındaki ısrardan dolayı ikinci defa onları öldürüp, tekrar acıyarak Allah'a duâ ile dirilmelerini sağlamış ve Allah'ın isteği üzerine onların kendisinden ayrılmasına izin vermiştir. Böylece Benân kavminin yanına dönmüş ve onları da kendisine inandırarak ayrı bir yol tutmuşlar, Hristiyanlarla birleşmişlerdir. Çünkü onların

⁴⁴ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 71.

⁴⁵ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 71. Burada müellif yorumunu Ahzab, 33/72. ayete dayandırır.

⁴⁶ Benân, Hz. Ömer devrinde Musevî, Davûdî, İbrâhimî ve İsevîlerin kendi peygamberlerinde gördükleri mucizeleri Müslümanlardan gördükleri takdirde Müslüman olmaya karar vererek Hz. Ömer'e gelmişler o da, gelenleri Hz. Ali'ye göndermiş ve Hz. Ali istenilen mucizeleri bir bir gerçekleştirmiştir. Bunun üzerine gelenler Müslüman olup ikrar vermişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ömer, “Ali olmasaydı Ömer helak olurdu” demiştir. Hz. Ali'nin yoldaşlarından sadece Benân bunun üzerine Hz. Ali'nin uluhiyyetini iddia etmiştir. Bkz., Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 105-107.

Nusayr'da Hz. Ali'nin yoldaşlarıyla yolculuğu esnasında ıssız bir yerde su bulması için Nusayr'ı göndermesine rağmen su kuyusundan müetaddit defalar Nusayr'a su doldurmuş; Fırat nehrinden geçit ararken Hz. Ali onu Fırat civarında oturanlardan sormasını istemiş, buradakiler bizi tanıyan suyun geçidini de bilir diyerek, Nusayr'a Hz. Ali'ye bir daha bakmasını tavsiye etmişler, önceki olaydan kafası karışık olan

Tanrı İsâ suretinde Meryem batnında zuhura geldi sözleriyle bunların Ali Hüdâdır sözleri benzerdir. Nitekim onlar arslan suretine tapıp Ali’yi “Aya Marko” diye adlandırmışlardır. Seyyid Hüseyin onların kendi zamanında hâlâ mevcut olduklarını da söylemektedir.⁴⁷ Nusayr da gördüğü mucizeler karşısında Benân’a benzer şekilde Hz. Ali’nin Tanrılığını dile getirmiş, Hz. Ali de onu iki defa öldürüp, dirilmesi için duâ etmiş ve Allah’ın emriyle kendisinden ayrılmasına izin vermiştir. O da kavminin yanına gitmiş, kavmi onun mezhebine girmiştir. Seyyid Hüseyin ehl-i İslam içinde onlara Nusayrîler denildiğini söyler.⁴⁸

Seyyid Hüseyin’in Beyân b. Sem’ân ve Nusayr-ı Tûsî için anlattıklarını değerlendirirken, her şeyden önce bu kıssaları anlatma gayesini dikkate almak gerekmektedir. Çünkü E. Güngör’ün de belirttiği gibi burada önemli olan olayların otantikliği ve rasyonelliği değil, olayın anlatımından elde edilecek gayedir.⁴⁹ Kıssanın bütünlüğüne baktığımızda Hz. Ali’nin Hz. Muhammed ile birlikte ilk yaratılan nûrun bir parçası ve insân-ı kâmil olarak Allah’ın sıfatlarının en iyi tecelligâhı olduğunu ispat için kaleme alındığı anlaşılan eserde, bu kıssalar da Hz. Ali’nin kerâmetlerinin bir parçası olarak nakledilmekte, ama bu kerâmetlerin kesinlikle onun ulûhiyyetine işaret olmadığı vurgulanmaktadır. Bu gibi iddia ve inançlara sahip olup da küfürlerinde inat edenlerin kendi hallerine bırakılması ve onlarla meşgul olunmaması gerektiği, onların hesabının Allah’a kaldığı telkin edilmektedir. Ancak gerek olayların anlatımı ve gerekse bu telkin Alevî çevrelerde Hz. Ali hakkındaki aşırı görüşlerin mâzur görüleceği hatta bir azîmet olgusu gibi kabul edilip kişilerin kendini Hz. Ali yoluna feda etmeleri gibi bir anlayışın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Konuyla ilgili en tipik örnek Bektâşîliğin büyük şâirlerinden kabul edilen Virânî (1037/1628)’dir. Onun doğrudan Hz. Ali’nin vasıflarını konu edinen ve zahiri bir bakışla Hz. Ali’ye ulûhiyyet nispetini ifade eden pek çok şiiri vardır.⁵⁰ Virânî’nin “*Nusayriyim Nusayriyim Nusayriyim*” redifli şiiri de bu olay bağlamında anlam kazanmaktadır. Hayatı dikkate alındığında Nusayrî mezhebiyle ilgisi olmadığı anlaşılan şairin, bu şiirde tıpkı Nusayr gibi bir şekilde Ali’nin uluhiyyetine inandığına ve gerekirse bu uğurda canını vermeye hazır olduğuna telmih vardır.⁵¹ Ancak onun bu tavrı dönemin

Nusayr Hz. Ali’nin Tanrılığını ikrar etmiştir. Bkz. Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 108-110. Olayların nazmen anlatımı için bkz., Yemîni, *Faziletname*, 129-132.

⁴⁷ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 106-108.

⁴⁸ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 109-110.

⁴⁹ E. Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, İstanbul (1982), 106.

⁵⁰ Örnekler için bkz., *Virânî Divanı ve Risalesi*, haz. A. A. Atalay Vaktidolu, İstanbul (1998), 12 vd.; Abdurrahman Güzel, *Ali in der Bektaschi-Dichtung, Namentlich Jener des 16. Jahrhunderts*, Wien (1972), 59-64; İsmail Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri Antolojisi*, Ankara (1998), II, 429-467.

⁵¹ Bkz., *Virânî Divanı ve Risalesi*, 47.

Bektâşî dedeleri arasında pek hoş karşılanmamıştır.⁵² Y. Ziya Yörükân, Cumhuriyetin ilk yıllarında Tahtacı köylerinde yaptığı çalışmalarda bu kıssaların kendisine büyük bir hayranlıkla anlatıldığını, hayretle dile getirmesi⁵³ bu olgunun asırlarca Alevî zümrelerde canlı kaldığını göstermektedir.

Olayların anlatımında Nasr-ı Tûsî-Nusayr adındaki karışıklık muhtemelen Tûsî'nin daha yakın tarihte yaşamış olması ve en azından Anadolu'da bazı çevrelerde bilinen bir kişi olmasıyla izah edilebilir. Ancak olayın anlatımını dikkate aldığımızda, bu fikrin bir gruba mal edilerek mezhep haline dönüştüğü iddiası burada kastedilen grubun Nusayrîler olması ihtimalini artırmaktadır. Nitekim Beyân b. Sem'ân ile birlikte hareket eden Mugîre b. Saîd el-Iclî(119/737)'nin adamlarından Cafer b. Yezid el-Cûfi (128/745-6)'nin, Nusayrîler tarafından *Bâb* olarak bilinen Selmân'ın tezâhürlerinden birisi olarak kabulü⁵⁴ bu ihtimali güçlendirmektedir. Yine Mugîre'nin Tanrı'yı Arap harfleri vasıtasıyla teşbîh eden anlayışının Azîz Markos'un Yüce Hikmet'in vücudunun Yunan harflerinden meydana geldiği şeklindeki inancıyla benzerlik,⁵⁵ 'Icl kabilesinin bir kısmının Hristiyan olduğu bilgisiyle⁵⁶ birleşince metindeki Ali'nin Aya Marko'yla özdeşleştirilmesini de anlamlı kılmaktadır. Ancak müellifin de belirttiği gibi, gerçek Ali dostları bu nevî aşırı fikirlerden uzaktır.

Bütün bu söz ve açıklamalardan sonra yetmişinci sözde Hz. Ali açıkça kendisinin sadece Allahın kulu ve Hz. Peygamberin kardeşi olduğunu dile getirerek Müslümanların çoğu kere tekrarladıkları bir dua ile sözlerini bitiriyor:

Ben, Allah'ın kulu ve Rasûlünün kardaşım. Allah'dan başka ahvâlimizi döndürücü kimse yoktur, ululuk O'nundur.⁵⁷

Sonuç olarak, Seyyid Hüseyin'in *Şerh*'inde Hak-Muhammed-Ali üçlemesinde yer alan Hz. Ali'nin tarihsel hayatını menkabelerle süsleyerek sufiyâne bir anlatımla toplum şuurunda benimsenecek biçimde dile getirmiştir. Öyle ki onun anlatımı kendisinden sonra gelen Alevî ozanları tarafından dillendirilmiş, Alevî mahfillerinde okunmuş, anlatıla gelmiş ve günümüze kadar yaşatılmıştır. Ancak bu süreçte özellikle günümüzdeki kabullerde önemli değişim ve

⁵² İsmail Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri Antolojisi*, 429.

⁵³ Y. Z. Yörükân, *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*, 249-252.

⁵⁴ Bkz., L. Massignon, "Nusayrîler", *IA*, IX, 369.

⁵⁵ W. F. Tucker, "Asiler ve Gnostikler, el-Mugîre ibn Saîd ve Mugîriyye, Ebû Mansûr el-'Iclî ve Mansûriyye, çev. E. R. Fıçlalı, *AÜİED*, Ankara (1982), 210.

⁵⁶ W. F. Tucker, Aynı makale, 219.

⁵⁷ Hz. Ali bir başka yerde bu duânında açıklamasını yapar, bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, V, 428.

farklılaşmanın yaşandığı görülmektedir. Şüphesiz bunun pek çok nedeni sıralanabilir; ama bize göre en önemlisi Alevî nesillerin kendi kültür ve geleneklerinden kopuk, çoğu kere habersiz yaşamaları; bu geleneği irdeleyecek bilgi birikimine sahip olmayışlarıdır. Bunu çözümenin yolu da doğru ve bilinçli bir eğitimden geçer. Makaleyi Seyyid Hüseyin'in Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi birlikte övdüğü mısralarıyla bitirelim.

Yâ Mustafâ Muhammed yâ Murtazâ Ali
Sallû alâ Muhammed sallû alâ Ali
Ol seyyid-i mürsel-i dürer ol hâdi-i sübül
Hatmü'n-nebiyyi Muhammed hayru'l-verâ Ali
Ol hıl'at-i levlâke le-ömrike mâ-tebes
Ol medhetine nâzil ol hel-etâ Ali
Ol alemîne rahmet bu âlemîne envâr
Şemsü'd-duhâ Muhammed u şîr-i Hudâ Ali
Ol enbiyâya server bu evliyâyâ rehber
Ol sâhib-i server bu sahib-i livâ Ali
Ol sâhib-i şeri'at bu hâfiz-ı tarikat
Ol şehr-i ilm oldı ve-lî bâbuhâ Ali
Seyyid-i müdâm zikr u fikrün bulardur gerek
Yaran irişe sana meded Murtazâ Ali.⁵⁸

⁵⁸ Seyyid Hüseyin, *Şerh, İnceleme-Metin*, 45-46.